

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 38

Заснований в 1996 році

Рівне – 2007

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 38. — Рівне: РДГУ, 2007. — 315 с.

Збірник наукових праць містить статті з теоретико-методологічних, психолого-педагогічних, культурологічних та етно-психолінгвістичних проблем спілкування.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, психологів, практичних працівників освіти, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 31. 11. 2007 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2007

Аналізуючи наукову літературу, Сила Т. І. виділила функції комунікативної взаємодії: контактна (встановлення контакту як стану спільної готовності до прийому і передачі повідомлення і підтримки взаємозв'язку у формі постійної взаємної орієнтації); інформаційна, (обмін повідомленнями, тобто прийом-передача певних повідомлень у відповідь на запит, а також обмін думками, замислами, рішеннями тощо); спонукальна (стимуляція активності партнера по спілкуванню, що спрямовує його на виконання тих або інших дій при організації спільної діяльності); встановлення відносин (усвідомлення і фіксація свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків у групі, в якій буде діяти індивід); здійснення впливу (зміна стану, поведінки партнера, в тому числі його намірів, установок, думок, рішень, уявлень, потреб, дій, активності і т. д.) [6]. Розгляд взаємодії як спільної діяльності дозволяє виділити функції взаємного контролю та взаємодопомоги у процесі розв'язання спільного завдання. Це передбачає, що кожний з учасників – партнерів по взаємодії – зробить свій внесок у її розв'язання, що забезпечить більшу ефективність порівняно з індивідуальним виконанням завданням [6].

Отже, взаємодія розглядається як систематичне, стійке виконання дій суб'єктами, спрямованих на досягнення спільної мети у спільній діяльності. Оскільки досягнення мети у спільній діяльності неможливе без спілкування, можемо говорити про комунікативну взаємодію, коли дії виконуються суб'єктами інтеракції і передбачають обов'язковий зворотній зв'язок, взаємний вплив та взаємообумовленість [6]. Взаємодія завжди виникає за умови наявності спільної основи та регламентується визначеними умовами конкретної ситуації.

Таким чином, у науковій літературі взаємодія є основоположною характеристикою процесу спілкування. Взаємодія реалізується через спілкування її учасників. Не буває спілкування без впливу, так само як взаємодії без спілкування. Це робить можливим застосування терміну „комунікативна взаємодія”, що передбачає організацію спільної діяльності засобами спілкування.

Широта наукових підходів до поняття взаємодії у спілкуванні свідчить про багатозначність у розумінні цих понять. Це відкриває перспективи розробки нових теоретичних і практичних підходів у дослідженні психології спілкування і взаємодії. Категорія взаємодії нерозривно пов'язана із поняттям діяльності, спільної діяльності, спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяконов Г. Спілкування і взаємодія: діалогічний підхід // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 82–96.
2. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – 304 с.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
4. Опалюк О. М., Серболук Ю. В. Культура спілкування. Психологічні основи професійного спілкування: Навч.-метод. посібник. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 192 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
6. Сила Т. І. Соціально-психологічні особливості професійної інтеракції у соціальній роботі. Дис. ...канд. психол. наук. – К., 2007. – 269 с.
7. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. М. І. Пірен. – Київ–Чернівці. 1995. – 318 с.
8. Журавлев А. Л. Совместная деятельность как объект социально-психологического исследования. // Совместная деятельность: Методология, теория, практика. – М.: Наука, 1988. – С. 19–36.
9. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 41–49.
10. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – С. 12–29.
11. Леонтьев А. А. Психология общения. – М., 1997. – 365 с.
12. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
13. Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1984. – 444 с.

Резюме. В статье представлены данные теоретического анализа научной литературы по проблеме общения и совместной деятельности как сфер проявления коммуникативного взаимодействия; рассматриваются основные подходы к определению понятий и сущности коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: общение, взаимодействие, коммуникативное взаимодействие, деятельность, совместная деятельность.

The summary. There is theoretical analysis of the scientific researches of a problem of communication and joint activity in the communicative interaction is presented in the article; the basic approaches to definition of concepts and essence of communicative interaction are considered.

Key words: communication, interaction, communicative interaction, activity, joint activity.

Одержано редакцією 23.10.2007.

УДК: 37. 159: 370

Н.О. ХУПАВЦЕВА

РОЗВИВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЕВРИСТИЧНОЇ БЕСІДИ ЯК ФОРМИ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ

Резюме. У статті проаналізовано принципи діалогічного підходу в освіті на сучасному етапі. Окреслено особливості проведення евристичної бесіди в межах навчальних мікрогруп. Виділено етапи організації евристичної бесіди як одного з видів спільної діяльності школярів.

Ключові слова: евристична бесіда, навчальна мікрогрупа, проблемна ситуація.

Останніми роками в психолого-педагогічній літературі досить часто піднімаються питання організації навчальної діяльності школярів за такий спосіб, щоб учні не просто оволодівали певними знаннями, вміннями та навичками, але й могли використовувати їх в подальшому житті як в професійній, так і в соціальній сферах. Тому проведення уроків з використанням нових, нетрадиційних методів та форм роботи набуває особливої актуальності.

Завданнями нашої статті стали:

1. Проаналізувати принципи діалогічного підходу в освіті на сучасному етапі.
2. Окреслити особливості проведення евристичної бесіди в межах навчальних мікрогруп.
3. Виділити етапи організації евристичної бесіди як одного з видів спільної діяльності школярів.

Відомо, що у процесі навчальної діяльності учень оволодіває знаннями, що вже досягнуті людством. Окрім цього навчально-виховний процес спрямований на розвиток здібностей школярів, їх уваги, мислення, пам'яті та інших вищих психічних функцій. Але перш ніж стати внутрішньою, вища психічна функція є передусім зовнішньою, соціальною. "Функції, – як зазначає Л.С.Виготський, – спочатку складаються в колективі у вигляді відношень дітей, потім стають психічними функціями особистості" [1, 119]. Л.С.Виготський вважає, що "кожна психічна функція ...з'являється на сцені двічі: спочатку як функція соціально-психологічного пристосування, як форма взаємодії і співробітництва між людьми...потім – як форма індивідуального пристосування, як функція психології особистості" [1, 450].

Але діалогічний підхід стосується тих речей та явищ, яких ще може і не бути, не існувати. Новий, сучасний погляд на природу діалогу враховує те, що у процесі навчання учні оволодівають не тільки вже набутими знаннями, а і занурюються в процес пізнання, процес пошуків істини – і це є не менш важливим фактором їх формування як особистості.

Як правило, процес навчання виходить з того, що лише під час спільної діяльності на уроках створюються найсприятливіші можливості для інтеріоризації знань, розумового і взагалі психічного розвитку кожного учня зокрема. Тому саме проведення евристичної бесіди в межах мікрогруп на уроках і сприяє формуванню підростаючої особистості школяра.

Узагальнивши результати проведених експериментальних досліджень, присвячених порівняльній ефективності індивідуальної та групової діяльності, В.М.Бехтерев та М.В.Ланге прийшли до таких висновків:

- спостережливість школярів у групі зростає як у кількісному, так і в якісному відношеннях;
- групове розв'язання за своїм характером є компромісом індивідуальних розв'язань, без їх крайностей;
- у виявленні індивідуальних помилок група явно переважає індивіда;
- група переважає індивіда у спостережливості, обсязі та міцності запам'ятовування матеріалу;
- як правило, група пропонує більш правильні розв'язання завдань в порівнянні з індивідуальним;
- групове розв'язання завдань здатне позитивно впливати на індивідуальне розв'язання, покращуючи і вдосконалюючи його;
- особливо талановиті учні в індивідуальній творчості можуть переважати групу;
- в цілому від спільної діяльності з іншими людьми індивід виграє [2].

Дослідженням Г.С.Костюка, Г.О.Балла, В.В.Андрієвської та ін. встановлено, що групова робота позитивно впливає на наступну індивідуальну діяльність школярів: учні молодших класів справляються із розв'язанням важких мислительних задач краще в ситуаціях парної роботи, ніж індивідуально, без будь-якої допомоги [6, 23-31].

В дослідженнях Я.О.Пономарьова великій кількості учнів пропонували одну і ту ж задачу, на розв'язування якої відводилося 30 хвилин, але жоден з учнів не зміг впоратися з нею в процесі індивідуальної роботи. Але коли ця задача була запропонована групам по 2-3 та 7 школярів, 70% груп знайшли правильний розв'язок за ті ж 30 хвилин [7].

Відомий польський педагог В.Оконь, трактуючи роль групових форм роботи на уроках [8], писав, що "... не було випадку, не було прикладу, щоб у якомусь експерименті була зафіксована менша продуктивність групової роботи, ніж індивідуальної" [8, 171].

Відомо, що у процесі навчальної діяльності учень оволодіває знаннями, що вже досягнуті людством. Окрім цього навчально-виховний процес спрямований на розвиток здібностей школярів, їх уваги, мислення, пам'яті та інших вищих психічних функцій. Але перш ніж стати внутрішньою, вища психічна функція є передусім зовнішньою, соціальною. "Функції, – як зазначає Л.С.Виготський, – спочатку складаються в колективі у вигляді відношень дітей, потім стають психічними функціями особистості" [3, 119]. Л.С.Виготський вважає, що "кожна психічна функція ...з'являється на сцені двічі: спочатку як функція соціально-психологічного пристосування, як форма взаємодії і співробітництва між людьми...потім – як форма індивідуального пристосування, як функція психології особистості" [3, 450].

Але діалогічний підхід стосується тих речей та явищ, яких ще може і не бути, не існувати. Новий, сучасний погляд на природу діалогу враховує те, що у процесі навчання учні оволодівають не тільки вже набутими знаннями, а і занурюються в процес пізнання, процес пошуків істини – і це є не менш важливим фактором їх формування як особистості.

Як правило, процес навчання виходить з того, що лише під час спільної діяльності на уроках створюються найсприятливіші можливості для інтеріоризації знань, розумового і взагалі психічного розвитку кожного учня зокрема.

Природа евристичної бесіди в межах мікрогруп має не тільки психологічне, але й соціальне обґрунтування. Думка людини за своєю природою соціальна, вона розвивається в умовах взаємодії з іншими членами колективу. Дослідження Л.С.Виготського показали, що якщо діяльність дитини перенести в ситуації, які виключають ілюзію розуміння її іншими дітьми, або, іншими словами, колективний монолог чи вокалізацію, то коефіцієнт егоцентричного мовлення дитини зменшується до нуля. Таким чином, поза соціальним мовленням егоцентричне мовлення не може функціонувати. Зважаючи на це, на окремих етапах уроку учням повинна бути надана можливість проводити евристичну бесіду, радитися, обмінюватися думками, виправляти, доповнювати та оцінювати один одного.

Організація на уроках евристичної бесіди в межах мікрогруп має також дидактичне обґрунтування. Сучасний навчально-виховний процес передбачає впровадження в навчання нових методологічних підходів, що будуються на нетрадиційному педагогічному мисленні. Якщо досі педагогічний процес реалізувався в основному в замкнутій системі “вчитель-учень”, то сьогодні він повинен проходити в системах “учень-учень”, “учень-вчитель”, “учень-група”. Це означає перехід від суб’єкт-об’єктної стратегії педагогічного процесу до суб’єкт-суб’єктної. Евристична бесіда, як це буде показано нижче, створює на уроках умови для вияву найбільшої мислительної активності школярів. Саме позиція активного учасника навчальної діяльності, її суб’єкта, а не позиція пасивного слухача та спостерігача, забезпечує найактивніше оволодіння знаннями, вміннями та навичками.

Необхідність організації евристичної бесіди в межах мікрогруп диктується і самою специфікою пізнання, адже учень навчається тому, що він не вміє робити самостійно, але це виявляється для нього доступним в процесі спільної діяльності з товаришами і під керівництвом вчителя.

Таким чином, природною потребою школярів, психологічно, соціально та дидактично обґрунтованою, є встановлення між ними співробітництва в процесі проведення евристичних бесід в навчальному процесі.

Необхідно підкреслити, що ефективність евристичної бесіди значною мірою визначається рівнем активності мислення школярів, що в свою чергу залежатиме від декількох умов:

- чи отримують учні знання готовими, тобто вчитель повністю пояснює нову тему (але не переказує її, супроводжуючи переказ єдиним “правильним” поясненням та оцінюванням матеріалу, що іноді трапляється в педагогічній практиці вчителів);
- чи прагне вчитель включити в процес вивчення нового матеріалу самих учнів (можливо, шляхом навідних питань);
- чи вивчення нового матеріалу здійснюється в процесі самостійної пошукової діяльності учнів, які, опинившись перед проблемною ситуацією, самі шукають із неї вихід, розв’язуючи таким чином пізнавальну задачу.

Для засвоєння навчального матеріалу необхідні всі названі вище шляхи. Але учні повинні засвоювати не тільки систему знань, умінь, навичок, а й досвід творчої діяльності. Тому необхідно включати школярів у процес розв’язування проблемних задач, які забезпечували б творче застосування засвоєних знань і вмінь та розвиток особистості учня.

Спроба синтезу різних підходів, спрямованих на забезпечення розвивального характеру навчання, запропонована А.В.Фурманом [10]. Основний шлях включення учнів у творчу навчальну працю, вважає А.В.Фурман, проходить через застосування проблемних ситуацій, причому зростаючої трудності, масштабності й діалогічності. Це водночас і реальний спосіб оптимізації навчально-виховного процесу в комплексі його основних функцій – освітньої, розвивальної, виховальної, які нероздільно поєднуються між собою.

За А.В.Фурманом, навчальні проблемні ситуації оптимізують розвиток розумових здібностей особистості учня тільки тоді, якщо їх проектування і реалізація відповідає таким вимогам:

- проблемні ситуації базуються на системі джерел проблемності пізнавального процесу учня (суб’єктивно-особистісна невизначеність, інтелектуальна трудність, пізнавально-сміслова суперечність), яка усвідомлюється вчителем у кожен момент навчання, логічно впливає із змісту освіти й відповідає закономірностям розвитку творчого мислення школярів;
- змістовний бік проблемних ситуацій з навчальної теми охоплює всю наявну структуру наукових знань (теорії, ідеї, закони, поняття, уявлення, факти) в їх взаємозв’язку і взаємозалежності й комплексно реалізує навчально-виховні цілі предмета;
- кожен структурний компонент шкільних знань, характеризуючись певним ступенем новизни й узагальненості, виступає як невідоме проблемної ситуації й водночас включає відомі елементи, що логічно пов’язані між собою в межах єдиної системи знань, а отже, створює сприятливі можливості для виникнення проблемно-генних ситуацій;
- функціонування будь-якої внутрішньої проблемної ситуації характеризується психологічною повноцінністю, тобто включає чотири етапи прояву навчальної проблемності – виникнення, становлення, розв’язування і зняття, центральною ланкою яких є творчі процеси мислення учня;
- кожна наступна проблемна ситуація, відзначаючись масштабністю і гнучкістю, спричинює також зростання рівня функціонування основних форм проблемності – проблеми, задачі, запитання, забезпечує їх формування і зняття в діалектичній єдності і взаємодоповненні;

– діалогічна природа пошукової пізнавальної активності учня дає змогу вчителю успішно керувати функціонуванням навчальних проблемних ситуацій й, зокрема, своєчасно забезпечувати домінування окремих форм проблемності у навчанні та рівнів продуктивної діяльності школярів на конкретних етапах розвитку навчальної проблемної ситуації, що істотно прискорює процес їхнього розумового виховання.

Отже, проблемна ситуація – системоутворюючий, обов'язковий компонент навчального пізнання. Основне призначення її – породження продуктивних творчих процесів мислення учня, стимулювання його інтелектуального й особистісного розвитку.

Американський педагог У.Глассер [4] вирішує проблеми виховання та освіти шляхом створення демократичної “школи творчості”. В сучасній школі, вважає У.Глассер, педагоги повинні вчитися гнучкості, нестандартності мислення, переборенню його ригідності. Тому найбільш цінними для вчителів повинні бути почуття нового, відмова від консерватизму. Школа повинна стати місцем, де діти можуть відкрито висловлювати свої думки, засновані на їх життєвому досвіді та спостереженнях. Цікавість зі сторони школи до їх світу повинна приносити їм почуття задоволення.

Особливу увагу У.Глассер приділяє такій формі роботи на уроках, як дискусія та евристична бесіда, що піднімають самооцінку учнів, “пробуджують” думку, приносять їм задоволення, тому навчання в школі стає цікавим та творчим процесом для школярів [4, 127].

Важливу роль у формуванні особистості школяра грає організація діяльності. Оскільки діяльність має певну структуру, в ній встановлюються відношення її учасників (суб'єктів) та протікає вона в певному просторі та часі, таким чином, організувати результативну діяльність колектива – значить упорядкувати її в усіх аспектах.

О.В.Титова виділяє такі аспекти організації діяльності: визначення мети та мотивів діяльності; відбір її змісту, засобів здійснення; встановлення зв'язків та відношень; упорядкування в просторі та часі [9].

С.Я.Дем'янчук та В.К.Процюк [5] вказують на те, що в процесі евристичної бесіди повинні обговорюватися складні та значимі, гострі питання, які хвилювали би кожного школяра. До евристичної бесіди всім учням потрібно готуватися вдома. Вчитель визначає тему евристичної бесіди; тема “повинна бути злободенною, виходити із загальних завдань виховання, відповідати рівневі вихованості учнів, їхнім віковим особливостям; бути яскравою, виразною, будити думку школярів” [5, 116]. Крім того, вчитель складає основні питання, що виносяться на обговорення та будуть сприяти розкриттю теми. Основні питання повинні “бути логічно взаємопов'язаними, чіткими, зрозумілими” [5, 117]. Учні разом з вчителем оформлюють стенди, організують виставки книг, журналів, газет і статей, випускають стінгазети або спеціальні бюлетні і т.д. Безпосередня підготовка учнів до евристичної бесіди включає читання всієї літератури, що рекомендував вчитель, перегляд запропонованих кінофільмів, п'єс, відвідування музеїв та картинних галерей, написання творів за темою евристичної бесіди, якщо це потрібно, можуть бути обрані ведучі.

Проведення евристичної бесіди, як зазначають С.Я.Дем'янчук та В.К.Процюк, має декілька етапів. По-перше, оголошується тема евристичної бесіди, яка обговорюється учнями, далі оголошуються евристичні питання (інколи учасники коротко розкривають сутність суперечливих фактів), після чого триває сама бесіда. Наприкінці уроку підводяться підсумки евристичної бесіди.

Евристичні бесіди, вважають С.Я.Дем'янчук та В.К.Процюк, допомагають вчителям виховувати учнів правдивими, принциповими, стійкими. Крім того, школярі привчаються не тільки до систематичного читання художніх текстів та критичної літератури, але і до читання періодичної літератури (журналів, газет). Шкільні евристичні бесіди в навчальному процесі за умов їх правильної організації позитивно впливають на формування особистості кожного школяра, його моральних переконань, на виховання характеру і розвиток логічного мислення учнів; евристичні бесіди розвивають самостійність школярів, їх ініціативу, організаторські здібності, приносять учням радість та моральне задоволення навчанням [5, 118].

Проаналізувавши сказане вище, можна виділити такі етапи організації евристичної бесіди як одного з видів спільної діяльності школярів:

- а) мотиваційний етап – постановка мети, визначення завдань, їх аргументація;
- б) змістовний етап – планування, підготовка та проведення евристичної бесіди;
- в) оцінювально-коректувальний етап – аналіз результатів діяльності та прогнозування їх використання в подальшому.

Таким чином, ефективність евристичної бесіди на уроках як одного з видів спільної діяльності школярів буде залежати від реалізації основних принципів навчального процесу, тобто від тих вимог, що визначають мету, зміст, методи та організацію процесу.

З усього нашого попереднього розгляду випливає, що навчальний діалог в процесі евристичної бесіди – це своєрідна форма спілкування. Його специфіка визначається цілями учасників діалогу, умовами та обставинами їхньої взаємодії. Евристична бесіда створює природні, невимушені умови для розгортання діалогу. При цьому учень чітко усвідомлює повноцінність власної діяльності, відчуває себе суб'єктом своїх дій, здійснює діяльність із значним розмахом її антиципації, тобто має можливість чітко планувати свої дії і доводити їх якщо не до логічного кінця, то хоча б до певної критичної точки задуму. Досягнення ситуацій такого типу в евристичній бесіді вимагає від учителя справжньої винахідливості та віртуозності, від учнів – творчого підходу до вивчення кожної окремої теми навчального предмета. Евристичні бесіди, побудовані на умовах справжнього діалогізму, діалог “учитель-учень” максимально наближають до живого природного спілкування (за параметром психологічної комфортності), що створює необхідні умови для розвитку мотивації та творчого характеру учіння, для сприятливого емоційного клімату

навчання і успішного перебігу соціально-психологічних процесів у колективі, для максимальної орієнтації навчального процесу на індивідуальні та особистісні характеристики школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – К.: Освіта, 1991. – 111 с.
2. Бехтерев В.М., Ланге М.В. Влияние коллектива на личность // Педология и воспитание. – М., 1928.
3. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 500 с.
4. Глассер У. Школы без неудачников. – М., 1991.
5. Дем'янчук С.Я., Процюк В.К. Диспути в школі // Миротворча діяльність школи і вузу. В 2-ох частинах. – Рівне, 1997. – Ч.2. – С.116-118.
6. Костюк Г.С., Андриевская В.В., Балл Г.А. Сравнительное исследование индивидуального и совместного решения мыслительных задач младшими школьниками // Психолог. журнал. – 1983. – Т.4. – № 5. – С.23-31.
7. Майборода В.К. Формування активності і самостійності в процесі навчання учнів молодшого підліткового віку (уроки історії): Дис... канд. пед. наук. – К., 1968. – 258 с.
8. Оконь В. Основы проблемного обучения. – М.: Просвещение, 1968. – 208 с.
9. Титова Е.В. Если знать, как действовать. – М.: Просвещ., 1993. – 190с.
10. Фурман А.В. Проблемні ситуації у навчанні. – К., 1996.

Резюме. В статті проаналізовані принципи диалогічного підходу в освіті на сучасному етапі. Очерчені особливості проведення евристичної бесіди в навчальних групах. Охарактеризовані етапи організації евристичної бесіди як одного з видів спільної діяльності учнів.

Ключевые слова: евристическая беседа, учебная микрогруппа, проблемная ситуация.

The summary. The article deals with the principles of dialogical approach to the education today, with the peculiarities of the evristic talk in the studying group.

Key-words: evristic talk, studying microgroup, problem situation.

Одержано редакцією 04.10.2007.

УДК: 37. 159:370

І.С. ШАРАПА

МАНІПУЛЯТИВНЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ДУХОВНИЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ

Резюме. У статті досліджується психологічний зміст маніпуляції в міжособистісному спілкуванні та його вплив на внутрішній світ особистості. Маніпуляція розглядається як духовний тиск прихованого владарювання, описуються засоби маніпулятивного впливу у процесі спілкування. Також звертається увага на усвідомлену та неусвідомлену маніпуляцію, на феномен маніпуляції як різновид психовпливу, що інтегрує актуалізовані соціально-психологічні процеси, стани і механізми у динамічну систему замаскованого тиску. Маніпуляція у спілкуванні досліджується як засіб досягнення між особистісних та між індивідуальних задоволень. Доведено, що маніпулятивна спрямованість поведінки суб'єктів спілкування знижує вірогідність досягнення взаєморозуміння між ними.

Ключові слова: маніпуляція, спілкування, взаєморозуміння, психовплив, поведінка, психічний тиск, психологічний захист, бажання, наміри, установки, владарювання, внутрішній світ.

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Нові соціально-економічні умови життя в нашій країні породжують такі стилі спілкування між людьми, що впливають на взаєморозуміння між ними. Важливо обґрунтувати закони і практичні методи комунікативного впливу у процесі взаємовідносин. Це дасть змогу не лише гуманізувати взаємини у найскладнішій сфері – „людина – людина”, а й виробити контрприйоми захисту від маніпулятивних дій інших.

Уявлення науковців про природу психологічного явища маніпуляції в міжособистісному спілкуванні різняться, що наочно підтверджують пропонувані дефініції. О. Є. Гуменюк вважає, що „суть маніпуляції полягає у прихованому збудженні намірів іншої людини, котрі не співпадають з її актуальними бажаннями” [1, 26]. В. В. Знаков, розглядаючи маніпуляцію в міжособистісному спілкуванні, стверджує, що це такий психологічний вплив на іншу людину, який не завжди нею усвідомлюється і „змушує діяти відповідно до цілей маніпулятора” [6, 48]. Є. Л. Доценко під час дослідження вищезначеного феномена керувався герменевтичним підходом, для якого характерні „усвідомлена установка у процесі власного тлумачення, пояснення, розуміння предмета дослідження” та „бажання зрозуміти смисл людських дій, тобто сукупність усіх зв'язків особи зі світом” [1, 8-9]. О. О. Жданова вивчає самосхвальне і навіювальне маніпулювання іншими заради власної вигоди (макіавеллізм) [3]. П. Рікьор досліджує маніпуляцію як „конструювання світу, яке дає змогу вигравати” [9, 108]. Е. Шостром порівнює вербальне маніпулювання з управлінням та контролем, експлуатацією людини, використанням її як об'єкта, речі [12]. Невирішеною частиною загальної проблеми вважаємо розгляд сутності взаємозв'язку маніпулятивної поведінки та спілкування.

Мета дослідження – проаналізувати психологічний феномен маніпуляції в міжособистісному спілкуванні, а також особливості впливу маніпулятивної поведінки на взаєморозуміння між людьми в процесі спілкування, що дасть змогу бути мудрішими споживачами маніпуляції.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ	4
<i>Балл Г.О.</i> Методологічні засади використання і вдосконалювання людинознавчої термінології.	4
<i>Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю., Бринзак С.С.</i> Інноваційний метод оцінки взаємовідносин у спортивній команді.	9
<i>Носков ВІ., Ефросиніна О.В.</i> Психологічні особливості освітньої діяльності в умовах корпоративного ВУЗу.	12
<i>Павелків Р.В.</i> Особливості соціально-психологічного аналізу педагогічної комунікації у формуванні моральних суджень молодших школярів.	15
<i>Хом'як І.М.</i> Комунікативні проблеми у писемному дискурсі.	19
<i>Охременко О.Р.</i> Особливості формування соціальної реальності в групі військовослужбовців.	23
<i>Туриніна О.Л.</i> Вплив особливостей спілкування викладача та студента на формування професійної ідентичності особистості майбутнього психолога.	26
<i>Винославська О.В.</i> Етичні проблеми професійного спілкування викладачів технічного університету.	29
<i>Вовчик-Блакитна О.О., Гурлева Т.С., Гуменюк Г.В., Пісарєва О.В., Курганов К.В.</i> Забезпечення емоційного комфорту дитини під час спілкування у сім'ї.	33
<i>Мусатов С.О.</i> Педагогічна комунікація в контексті соціальної практики	36
<i>Литовський В.Ф.</i> Комунікація між вчителем і учнем в умовах розбудови шкільного навчання на засадах діалогу.	39
<i>Бастун Н.А.</i> Індивідуальний підхід у розвитку монологічного мовлення школярів зі сповільненим темпом психічних процесів.	44
<i>Бастун М.В.</i> Психологічні засоби розвитку комунікативної культури.	48
<i>Завгородня О.В.</i> Способи психологічної підтримки художньо обдарованої особистості	53
<i>Михальчук Н.О.</i> Концептуальні підходи до виявлення розуміння старшокласниками літературних творів.	57
<i>Рождественський А.Ю.</i> Комунікативний потенціал особистості у віковому вимірі.	62
<i>Копилов С.О.</i> Концепція діалогу М.М.Бахтіна як методологічна парадигма психологічного дослідження.	66
<i>Філоненко М.М.</i> Методологічні аспекти комунікативної компетенції лікаря.	71
<i>Російчук Т.А.</i> Зумовленість психологічного розвитку суб'єкта послідовним становленням різних культурних форм спілкування.	75
<i>Жирун О.А.</i> Моральні цінності як чинник формування комунікативної культури майбутніх редакторів.	80
<i>Виноградна О.В.</i> Чинники сприйняття глядачем насильства в художніх фільмах.	83
<i>Мединцев В.О.</i> Суб'єктне та позиційне моделювання внутрішніх діалогів.	85
<i>Куценко Г.В.</i> Образ світу в системі регуляції особистості: мовні аспекти.	89
<i>Крилова-Грек Ю.М.</i> Психолінгвістичні аспекти адекватності передачі понять іншомовних текстів.	92
Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ТА ЙОГО ДІАГНОСТИКИ	95
<i>Ефросиніна О.В.</i> Мотиви і результати професійного та трудового самовизначення студентів приватного ВУЗу.	96
<i>Білик О.С., Яницур М.С.</i> Сформованість позитивного ставлення учнів початкової школи до проблеми вибору професії.	98
<i>Андрєєв О.С.</i> Фасилітація спілкування на основі інтегративного підходу.	103
<i>Касаткіна О.В.</i> Конфлікт як умова продуктивного спілкування.	107
<i>Мейтарчан С.Ю.</i> Психологічні особливості професійного спілкування менеджерів.	109
<i>Белешко М.Д.</i> Виникнення конфліктів у спілкуванні та шляхи їх розв'язання.	113
<i>Веремчук А.М.</i> Рефлексія як основа педагогічного спілкування.	117
<i>Гнатюк О.В.</i> Психологічні особливості спілкування в навчально-виховному процесі.	119
<i>Димченко Н.С.</i> Психологічні аспекти підготовки майбутнього менеджера-економіста до ефективного управлінського спілкування.	121
<i>Дубініна О.С.</i> Чинники активізуючої саморегуляції вивчення іноземної мови студентами технічного вузу. На матеріалі англійської мови.	126
<i>Колодич О.Б.</i> Проблема підвищення ефективності навчання дітей із ЗПР та оволодіння ними мовленнєвими вміннями як одна з актуальних у теорії і практиці психології і педагогіки.	128
<i>Кононець М.О.</i> Підготовка майбутніх суб'єктів підприємницької діяльності до етичного здійснення ділових комунікацій.	132

<i>Кочубей О.С.</i> Психологічні механізми набуття студентами-філологами перекладацької компетентності.	136
<i>Курята Ю.В.</i> Розвиток креативного мислення учнів загальноосвітньої школи засобами іноземної мови.	139
<i>Пастушенко Л.А.</i> Проблема особистісного досвіду в парадигмі гуманістичної психології.	141
<i>Рикун А.А.</i> Причини виникнення конфліктів та способи їх розв'язування.	145
<i>Рудюк О.В.</i> Проблема внутрішньо особистісного конфлікту ситуації професійної деправації.	148
<i>Солодчук С.Є.</i> Комунікативна взаємодія як соціально-психологічний феномен.	152
<i>Хунавцева Н.О.</i> Розвивальні можливості евристичної бесіди як форми навчальної роботи.	155
<i>Шарапа І.С.</i> Маніпулятивне спілкування та духовний світ особистості.	159
<i>Щур О.В.</i> Вивчення репродуктивних установок та уявлень про дитячо-батьківське спілкування у студентської молоді.	163
<i>Денисюк Н.В.</i> Проблема еколого-виховного потенціалу трудового навчання у педагогічній науці.	166

Розділ 3. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ

ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ.	170
<i>Воробйова Л.М.</i> Мовленнєве спілкування: психолінгвістичний і соціокультурний аспекти проблем.	170
<i>Гаєва Н.І.</i> Психолінгвістичний аспект використання слухової наочності у навчанні іноземних мов.	172
<i>Воробйова І.А.</i> Культурологічний підхід до навчання ділового спілкування.	174
<i>Мороз Л.В., Дуброва А.С.</i> Психолого-педагогічні передумови засвоєння учнями та студентами ділового іноземного мовлення.	176
<i>Мороз Л.В., Трофімчук В.М.</i> Психолінгвістичний коментар як засіб інтенсифікації навчального процесу.	178
<i>Фрідріх А.В., Дацик М.В.</i> Проблема формування особистості майбутнього спеціаліста: завдання та реалізація.	181
<i>Баталія Л.О.</i> Культурологічні та психолінгвістичні аспекти у навчанні спілкування іноземною мовою.	184
<i>Белявська О.О.</i> NLP та сугестопедія. Ефективна комунікація між викладачем та студентом.	186
<i>Богатирьова Т.В.</i> Технологія словесного впливу в процесі спілкування як компонент педагогічної майстерності вчителя іноземної мови.	189
<i>Бойко Н.Г.</i> Психологічні особливості навчання дітей дошкільного віку іноземної мови.	192
<i>Готовкіна Л.Д.</i> Психолінгвістичний аспект вербальної концептуалізації світу.	195
<i>Данилова І.Ю.</i> Психолінгвістичні проблеми прямих методів навчання усному спілкуванню іноземними мовами.	199
<i>Джава Н.А.</i> Особистісно-діяльнісний підхід у процесі навчання іноземних мов.	202
<i>Мазурок О.М.</i> Формування соціокультурної компетенції в учнів при спілкуванні іноземною мовою.	204
<i>Мезін В.Г.</i> Лінгвокультурологічний принцип спілкування при навчанні іноземної мови.	207
<i>Ніколайчук І.О.</i> Новотвір як комунікативний еквівалент у процесі номінації.	209
<i>Олесюк Л.В.</i> Реалізація психологічних принципів навчання іноземній мові.	213
<i>Перішко І.В.</i> Вплив соціокультурного компоненту на комунікативну компетентність студентів.	215
<i>Сяська Н.В.</i> Відбір лексичного мінімуму з психолінгвістичного боку.	217
<i>Фурсик Т.О.</i> Сучасний стан проблеми навчання іноземної мови на мовних спеціальностях.	220
<i>Хомицька Р.В.</i> Психологічні особливості формування когнітивного та комунікативного компонентів в онтогенетичному розвитку мовлення.	222
<i>Хомяк Т.С.</i> Психологічні особливості організації діалогічного спілкування у процесі навчання школярів іноземної мови.	226
<i>Чайка І.В.</i> Розвиток аргументації у комунікативній діяльності підлітків на уроках англійської мови.	228
<i>Черуха В.В.</i> Позитивний вплив міжмовного переносу на процес вивчення другої іноземної мови.	231
<i>Ширяєва Т.М.</i> Особливості розвитку пізнавальної діяльності студентів у процесі формуванні комунікативної компетенції.	232
<i>Яцюрник А.О.</i> Організація діалогічного спілкування на заняттях у вищій школі.	235

Розділ 4. ВІКОВІ, ГЕНДЕРНІ ТА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СПІЛКУВАННЯ

<i>Носкова О.В.</i> Гендерні проблеми збереження здоров'я студенток-матерів в процесі навчання.	240
<i>Зубілевич М.І.</i> Особливості гендерних аспектів спілкування дівчат-підлітків у навчальних закладах Великої Британії.	242
<i>Івашкевич Е.З.</i> Особливості застосування комунікативних психотехнік з метою реабілітації школярів з особистісними розладами.	245
<i>Михальчук Ю.О.</i> Типи міжкультурної взаємодії.	250
<i>Ярута Н.П.</i> Гендерні аспекти спілкування школярів.	254
<i>Ангеліс К.О.</i> Розвиток особистісної рефлексії підлітків в комунікаціях під час проведення психологічного тренінгу.	256
<i>Андрейко Б.В.</i> Перинатальні аспекти спілкування матері і дитини як двох абсолютних комунікативних партнерів.	259

Бігунова С.А. Психолого-педагогічні принципи культурологічно зорієнтованого навчання старшокласників іноземної мови.	260
Верьовкіна О.Є. Розвиток мисленнєвої культури школярів в контексті діалогічного спілкування.	264
Воропаєв Є.П. Психологічні впливи режисерів на студійців дитячих театрів..	266
Ніколайчук Г.І. Можливості використання ідей комунікативної граматики в онтолінгвістиці.	271
Кирпач Н.Б. Проблема сенсу життя в ранньому юнацькому віці.	274
Крупко Т.Є. Розвиток ефективних стилів спілкування у подоланні бар'єрів професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці.	278
Кулаков Р.С. Роль знаково-контекстного спілкування у процесі професійно-предметної та соціокультурної підтримки старшокласників.	281
Лемещук О.В. Психологічні проблеми спілкування в підлітковому віці.	285
Лукомська С.О. Комунікативна функція підліткового одягу та її значення у формуванні статево-рольової поведінки: етнокультурний аспект.	287
Мазяр В.М. Особливості розвитку мислення підлітків в пізнавальній діяльності.	291
Марчій Т.М. Врахування психолінгвістичного аспекту спілкування у підготовці вчителя іноземної мови у початкових класах.	295
Морозовська Т.Д., Дацик М.В. Психологічні проблеми спілкування на уроках мистецьких дисциплін.	298
Остапчук Н.О. Роль комунікативних процесів у формуванні ставлень молодших школярів до моральних приписів.	300
Тимофєєва Н.М. Метафора як засіб підвищення ефективності спілкування.	303
Хомутиннікова Н.Н. Особливості комунікативних очікувань молодших школярів щодо вчителя.	305
Юринець О.О. Творчий саморозвиток як чинник формування педагогічної відповідальності студента педагогічного коледжу.	308
Відомості про авторів	312

Наукове видання

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 38

Заснований у 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Третяк О.Ю.
Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 08.11.2007 р. Підписано до друку 30.11.2007 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 42,3. Замовлення № 56/1. Наклад 300.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 38. — Рівне: РДГУ, 2007. — 315 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з теоретико-методологічних, психолого-педагогічних, культурологічних та етно-психолінгвістичних проблем спілкування.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, психологів, практичних працівників освіти, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20